

KANSAKOULUNOPETTAJAT JA KAPINA

Punaista hallintoa vuonna 1918 tukeneiden opettajien kohtalo

Kansalaissodan jälkiselvittelyt koululaitoksessa

Opettajien osallistumista punaisten puolella kansalaissootaan ei juuri ole käsitelty. Aiheen tutkiminen saattaa kuulostaa ajan hukalta, sillä opettajat tunnetusti olivat valkoisella puolella. Muutamana kansakoulunopettajana tiedetään hairahtuneen, mutta he lienevät poikkeuksia.¹

Aiempi tutkimus on pohjautunut valtiorikosoikeuksien ja valkoisen terrorin tilastoihin. Piiloon on kuitenkin jäänyt kouluissa tapahtunut jälkipuhdistus, jonka seurauksena opettajia pakotettiin eroamaan viroistaan tai heille annettiin varoitus. Kansakoulunopettajien toiminnasta punaisten puolella on tiedetty vähän, koska ilmiö on ollut vaikeasti todennettavissa. Tähän mennessä on tiedetty valtiorikosoikeudessa tuomittujen, valkoisten toimesta surmattujen ja erotettujen opettajien määrä. Itse eroa anoneita tai syytösprosessista selvinneitä opettajia ei ole yhdistetty kansalaissodan jälkiselvittelyihin.

Sodan voittaneet valkoiset eivät halunneet selvittää asiaa julkisesti, koska kansakoulunopettajien kerrottiin muun virkamieskunnan ohella toimineen valkoisella puolella. Sodan päätyttyä suomalaisten vastakkain asettumista selitettiin muun muassa sillä, että rahvasta oli johdatettu harhaan. Opettajien harhautuminen punaiselle puolelle ei sopinut kuvaan.

Vaikka työväenliikkeellä ja kansakoulunopettajilla oli ollut

samansuuntaisia tavoitteita, eivät opettajat juuri olleet ottaneet osaa sosialidemokraattisen puolueen toimintaan; vain kolmisenkymmentä opettajaa kuului sosialidemokraattiseen opettajaliittoon. Vallankumouksellisten opettajien määrä olikin vähäinen. Alle kymmenen punaisten puolella ollutta opettajaa surmattiin tai teloitettiin sodan jälkiselvittelyissä, mikä osoittaa etteivät kansakoulunopettajat suinkaan kuuluneet vallankumouksen etujoukkoihin.²

Kuitenkin sodan aikana monet kansakoulunopettajat olivat jatkaneet työtään valkoisten lakkokehotuksesta huolimatta. On vaikea tietää johtuiko se tiedonkulun heikkoudesta, aatteen palosta vai kyseisten opettajien opportunistisesta asenteesta. On kuitenkin kiinnostavaa tarkastella miten sodan jälkeen voittaneet valkoiset kohtelivat väärällä puolella toimineita opettajia.

Seuraavassa artikkelissa pyrin osoittamaan, että punaisiin myötämielisesti suhtautuneita tai valkoisten ohjeita rikkoneita kansakoulunopettajia oli jonkin verran enemmän kuin aiemmin on tuotu esiin. Paneudun myös kysymykseen, miksei asiasta aikanaan kirjoitettu tai puhuttu sen enempää.

Opettajien osanotto kapinaan

Kouluhallituksen kirjediaarioissa vilahtelee lukuisia ”osanotto kapinaan” -mainintoja, sillä koulujen johtokunnat ja kansakoulujen tarkastajat pyrkivät siivoamaan epäilyttäviä opettajia kouluista.³ Suhtautumalla myötämielisesti punaisiin tai jatkamalla koulutyötä lakkoalueilla opettaja oli osoittanut sopimattomuutensa. Sodan jälkeen tuomiolle joutuivat yhtälailla puolensa tietoisesti valinneet kuin runsaslukuinen niiden opettajien joukko, joka oli toiminut välittämättä poliitikasta.

Harvat Kouluhallituksessa tuomituista opettajista uskalsi-

vat leimautumisen pelosta valittaa päätöksestä. Monet opettajat jättivät opetustyön muutamaksi vuodeksi ja palasivat myöhemmin kouluun. Useat vaihtoivat paikkakuntaa toivoen siten jättävänsä epämääräisen maineen taakseen.

Oikeudenmukaisempaa kohtelua maineensa menettäneistä opettajista saattoivat toivoa vain vähän hairahtuneet tai harhaanjohtetut opettajat sekä täysin syyttömät. Punaiseen hallintoon osaaottaneiden tai aktiivisesti Suomen kansanvaltuuskunnan koulupolitiikka toteuttaneiden opettajien valituksia ei kuunneltu. Heidän tiensä vei valtiorikosoikeuden kautta vanhilaan.

Vain muutammat opettajat nousivat puolustamaan oikeuksiinsa. He hakivat tukea muun muassa Suomen opettajayhdistykseltä.⁴ Joku vei asiaansa Korkeimpaan Hallinto-oikeuteen. Vain yksi opettaja saattoi kuitenkin suhtautua lopputulokseen tyydytyksellä.⁵

Punaisiin myötämielisesti suhtautuneisiin opettajiin kohdistetut toimenpiteet

Opettajien osanottoa kapinaan, kuten kouluhallinnossa ilmiötä nimitettiin, on kiinnostavaa tutkia opettajan oikeudellisen aseman vuoksi. Opettajan asema mallikansalaisena nosti hänen hairahtumisensa vieläkin suuremmaksi synniksi. Rikheet, joita muissa tapauksissa saatettiin katsoa läpi sormien vietiin opettajien kohdalla tutkintaan ja tuomioihin saakka.

Valtiorikosoikeuden tilastot eivät kerro koko totuutta opettajien osallisuudesta kansalaissotaan punaisten puolella. Tilastollisessa tutkimuksessa vuoden 1918 valtiorikollisista todetaan lukujen osoittavan kuinka vähän kannatusta kapinaliike sai sivistyneistöltä. Valtiorikosoikeudessa tuomittiin vain 27 virkamiestä ja 80 opiskelijaa (0,04% ja 0,12% kaikista tuomituista).⁶

Ainakin 28 kansakoulunopettajaa joutui valtiorikosoikeuteen vastaamaan kansalaissodan aikaisista toimistaan. Tuomituista 16 anoi armoa valtiorikosylioikeudelta, mutta vain neljä armahdettiin. Yhteensä 13 kansakoulunopettajaa tuomittiin vankeusrangaistuksiin, joskin muutaman kohdalla rangaistus oli ehdollinen.⁷

Punaisiin myötämielisesti suhtautuneita tai punaista koulu-politiikkaa edesauttaneita opettajia ei aina tuomittu valtiorikosoikeudessa. Heidät saatettiin erottaa viroistaan tai antaa varoitus. Vaikka henki ja vapaus säilyivät, monet menettivät entiset työpaikkansa tai ainakin joutuivat kärsimään valkoisen ylenkatseen, joka saattoi todellisuudesta käydä ankarammasta rangaistuksesta kuin valtiorikosoikeuden joissain tapauksissa langettama ehdollinen vankeustuomio.⁸

Pian taistelujen tauottua alettiin tutkia opettajien osallisuutta kapinaan. Senaatin Talousosasto pyysi kouluhallitukselta selvitystä virkakuntansa lojaalisuudesta. Kansakoulujen tarkastajat laativat yhteenvetoja opettajakunnan toiminnasta. Selvitykset osoittivat ainakin 50 maaseudun kansakoulunopettajan sekaantuneen kapinaan ja lisäksi seitsemän opettajan kohdalla epäilyjä ei vielä ollut onnistuttu todentamaan.⁹ Silti tarkastajienkaan selvitykset eivät paljastaneet kaikkea. Moniin muihinkin opettajiin kohdistettiin myöhemmin syytöksiä.

Valtiorikostuomioistuimissa tuomitut opettajat menettivät virkansa. Koulujen johtokunnat olivat myös innokkaita erottamaan hairahtuneet opettajat, joskus jopa kollegat.¹⁰ Virasta erotettu opettaja saattoi hakea virkaa muualta, sillä erottaminen oli virkakohtaista. Monen opettajan kohdalla koulutyön jatkaminen siirtyi kuitenkin usealla vuodella. Erotettujen opettajien ei ollut helppoa hankkia uutta työpaikkaa. Moni opettaja joutui vaikeuksiin työssään uudella paikkakunnalla maineen seurattessa perässä.

Joidenkin erotettujen kohdalla Kouluhallitus yritti huoleh-

tia, etteivät nämä pääsisi uudelleen opettajiksi. Kouluhallitus ilmoitti kansakouluntarkastajille erotettujen opettajien nimet.¹¹ Lisäksi Kouluhallituksessa pidettiin niin sanottua mustaa kirjaa pahimmista väärintekijöistä. Kapinaan osaaottaneiden opettajien suhteellinen osuus kaikista kirjaan joutuneista opettajista on merkittävä.¹²

Kurinpitomenettelyllä virasta erotettu opettaja menetti eläkkeensä. Useiden erotettujen annettiin kuitenkin pitää eläkeetuutensa. Pääasia, että he jättivät koulun.¹³ Monet syytetyiksi joutuneista opettajista siirtyivät näennäisen omaehtoisesti eläkkeelle, jolloin syyteprosessista luovuttiin.

Opettajien hairahduksista vaikeneminen

Vähättelevät tiedot opettajien osanotosta kapinaliikkeeseen saatettiin antaa ainakin osittain tietoisesti. Oli tärkeää, että kansakoulunopettajat olivat toimineet valkoisten puolella. Tämä näkyy ensimmäisistä sodan jälkeen julkaistuista Opettajain Lehden kuvauksista: punaiset eivät olleet onnistuneet horjuttamaan siveellisesti ja moraalisesti vahvaa opettajakuntaa.¹⁴ Kansakoulunopettajien siveellisen ryhdin kerrottiin keränneen ihailua laajemmissakin piireissä.¹⁵ Kansakoulunopettajain lehdessä korostettiin koululaitoksen tärkeyttä vallanpitäjille ja sitä, etteivät opettajat olleet suostuneet palvelemaan punaista hallintoa.¹⁶ Kansakoulunopettajien etujärjestö ei halunnut pitää ääntä opettajien hairahduksista.

Kansakouluntarkastajat pitivät oman piirinsä opettajien kapinaan sekaantumattomuutta jonkinlaisena kunnia-asiana, mikä käy ilmi muun muassa Sortavalan piirin tarkastaja A.S. Kilpeläisen raportista Kouluhallitukselle:

”Opettajiston kansalaiskunto kesti tässäkin piirissä koetuksen erinomaisesti. Vain joku harva, syrjäseudulla tavallista enemmän metsiintynyt opettaja suhtautui tilanteeseen välinpitämät-

tömästi, muut oivalsivat pian, mikä heidän velvollisuutensa oli.”¹⁷

Suomen opettajayhdistyksen keskushallitus yritti pestä likapyykkiään oma-aloitteisesti. Se kehotti paikallisyhdistyksiä erottamaan yhdistyksestä ne jäsenet, jotka olivat ottaneet osaa kapinaan. Janakkalan opettajayhdistys tosin tulkitsi keskushallituksen kehotusta liian herkästi, josta aiheutui eripuraa keskushallituksen ja paikallisyhdistyksen välille.¹⁸

Opettajan sekaantumista kapinaan pidettiin koko yhteiskuntaa koskettavana epäonnistumisena, häpeänäkin. Esimerkiksi jotkut opettajaseminaarit eivät ilmoittaneet oppilaidensa toiminnasta punaisten puolella.¹⁹ On vaikea sanoa johtuiko se siitä, ettei seminaarissa oltu selvillä oppilaidensa puuhista vai pelosta, että punaisten puolella toimineet oppilaat tahraavat seminaarin maineen.

Opettajat itsekin yrittivät unohtaa kansalaissodan aikaiset tekonsa. 20-luvun alussa valtiopäivillä säädettiin laki kurinpidollisesti vuonna 1918 erotettujen armahtamisesta. Lakiin vetosivat etupäässä rautatieläiset.²⁰ Erotetut opettajat sen sijaan olivat vaiti. Vuosien kuluttua monet opettajat anoivat kouluhallitukselta yksittäin epämieluisan huomautuksen poistamista ansioluettelostaan.

Kaupunkien ja maaseudun opettajien erilainen asema

Opettajien asemaan kansalaissodassa on aiemmin puututtu muun muassa Juhani Piilosen Vallankumous kunnallishallinnossa ja Osmo Rinta-Tassin Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena -tutkimuksissa.²¹ Kyseisissä tutkimuksissa annetaan yleiskuva ilmiöstä, mutta yksittäistapauksiin ei puututa. Opettajien aseman selvittämiseksi yksittäistapaukset ovat kuitenkin oleellisia.

Piilosen ja Rinta-Tassin tutkimuksista selviää, että koulu-toimeen kiinnitettiin erityistä huomiota punaisten alueelle jääneissä kaupungeissa. Kaupunkien opettajat noudattivat Virkamiesyhdistysten Keskusliiton tammikuun lopulla 1918 antamaa lakkokehotusta.²² Maaliskuun puolivälissä kaupunkien 1 006 opettajasta vain 34 jatkoi opetustyötä.²³ Opettajat uhmasivat Suomen kouluneuvostoa, joka oli vaatinut lakkoi-levien opettajien erottamista.

Sen sijaan maaseudulla tilanne oli päinvastainen. Useimmat kansakoulut jatkoivat toimintaa lakkokehotuksesta huolimatta. Esimerkiksi Helsingin tarkastuspiirin 126 koulusta vain neljä oli lakossa. Rinta-Tassin mukaan se ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että punainen kouluhallinto olisi saanut poliitikalleen vastakaikua opettajilta.²⁴

Opettajat jatkoivat toimintaansa, koska he olivat epätietoisia mitä piti tehdä. Toisin kuin kaupungeissa maaseudulla opettajat eivät olleet selvillä poliittisesta tilanteesta. Kaupungeissa muu lakkoon menevä virkakunta veti opettajat mukaansa. Maaseutuopettajat tekivät ratkaisunsa kansakouluntarkastajien tietojen ja näkemysten valossa, useimmat ilman ylemmän virkakunnan neuvoja. Tilanteen ollessa kaikin puolin sekava tiedonkulkukin kangerteli. Lisäksi Suomen kouluneuvoston otettua Kouluylivaltuutuksen tehtävät ja kansakouluntarkastajien ollessa monissa tapauksissa epätietoisia omastakin linjastaan ei maaseudun kansakoulunopettajilla ollut auktoriteettia, johon tukeutua.²⁵ Maaseudun lakkolaisten heikosti järjestetyillä lakkoavustuksilla saattoi olla myös vaikutusta lakkolaisten vähälukuisuuteen, samoin maaseudun kansakoulunopettajan näkyvämmällä ja sitä kautta vaarallisemmalla asemalla.

Piilosen ja Rinta-Tassin tutkimuksissa maaseutuopettajien toimintaa ei kyseenalaisteta. Tutkimuksissa ei myöskään puututa maaseudulla tapahtuneeseen jälkipyykin pesuun. Kaupunkiopettajienkin kohdalla mainitaan vain kapinaa tukeneiden opettajien vähälukuinen määrä. Heidän myöhempiin kohaloihinsa ei puututa.

Helsingin kansakoulujen toiminta keväällä 1918

Seuraavassa lähestyn kansalaissodan jälkeistä opettajakunnan puhdistamista Helsingin tapauksen avulla. Koulujen toimivuus Helsingissä merkitsi punaisille muita kaupunkeja enemmän, maaseudusta puhumattakaan. Siksi punaiset yrittivät houkutella opettajia erityisesti Helsinkiin. Jälkiselvityksissä Helsinki ei kuitenkaan eroa muista paikkakunnista.

Piilosen mukaan Helsingin 395 kansakoulunopettajasta vain kolme suostui yhteistoimintaan punaisen hallinnon kanssa.²⁶ Opettajain Lehti yksilöi toukokuussa 1918 tapaukset tuoreeltaan: punaisen esivallan alaisena ryhtyi toimimaan yksi vakinaisen, yksi koevuosilla ollut ja yksi sijaisopettaja. Enempää punaiset eivät saaneet kasaan, vaikka harjoittivat lehden mukaan painostusta ja kiihkeää ”agitatsioonia”.²⁷

Helmikuun 7. päivänä Helsingin kansakoulujen tarkastaja ja johtokunnan esimies olivat joutuneet vastaamaan punaisten niin sanotulle toimeenpanevalle komitealle siitä, etteivät koulut olleet toiminnassa. Tarkastaja ja johtokunta erotettiin ja punaiset asettivat omat henkilöt heidän paikoilleen. Kansakouluntarkastajaksi otettiin virkaatekevä opettaja Johan Janatuinen. Kansakoulujohtokuntaan valituista viidestä jäsenestä yksi, K.A. Syrjänen oli opettaja. Helsingiläisopettajien lisäksi opettajina toimivat yhdeksän seminaarilaista ja 15 muuta henkilöä kaupungin kansakoululaitoksen ulkopuolelta, heistä enimmäkseen kansakoulunopettajia.

Helsingin kansakoulujen toimivuus oli punaisille tärkeää, koska sen esimerkillä saattoi olla vaikutusta muihin kaupunkeihin ja maaseutuun. Osa Helsinkiin muualta saapuneista opettajista tuli rikkomaan opettajalakkoa. Muun muassa Rauman seminaarista saapuneet seitsemän oppilasta olisivat saaneet halutessaan töitä lähempääkin, muun muassa Raumalta ja Naantalista, jossa opetustyö jatkui. Jotkut maaseutuopettajat puolestaan pääsivät eroon johtokunnista ja oppilaiden van-

hemmistä, jotka olivat suhtautuneet punaiseen hallintoon vastahakoisesti. Jollekin pääsy Helsinkiin saattoi merkitä uralla kohoamista. Kaupunkiopettajien paikoista oli näet ollut kilpailua, ja ennen sotaa Helsinkiin oli valikoitunut erityisen pätevää joukkoa.²⁸

Sodan jälkeen Helsingin suomenkielisten kansakoulujen tarkastajat ja johtokunta käsittelivät helsinkiläisopettajien tapaukset, joita on jonkin verran enemmän kuin aiempi tutkimus on osoittanut. Muutama opettaja erotettiin, jotkut erosivat omasta pyynnöstään. Yhden opettajan kohdalla Helsingin suomenkielisten kansakoulujen johto joutui pitkän kamppailun jälkeen antamaan periksi ja opettaja säilytti paikkansa. Syytetyt opettajat joutuivat keräämään laajalti todistusaineistoa osoittaakseen syyttömyytensä.

Punaisia palvelleet helsinkiläisopettajat

Sodan päätyttyä punaisten tarkastajana toiminut Johan Janatuinen laati nimiluettelon Helsingissä sodan aikana opettajana toimineista.²⁹ Janatuinen mainitsee kahdeksan helsinkiläisopettajaa listalla. Kuitenkaan yksikään mainituista ei ollut toiminut Helsingin kansakouluissa edellisluvuonna, eivätkä he kahta lukuunottamatta olleet aiemmin toimineet Helsingissä opettajina.³⁰

Kaksi Janatuisen listalla mainituista, Dagmar Sundberg ja Rauha Vuorinen olivat työskennelleet yksityiskouluissa. Sodan jälkeen Vuorinen siirtyi opettajaksi Huopalahden suomenkieliseen alakouluun, joten kansalaissodan aikaisella toiminnalla ei näytä olleen vaikutuksia hänen myöhempään uraansa.³¹ Sen sijaan Sundbergin eikä kuuden muun opettajan myöhemmistä vaiheista ole tietoa. Kukaan heistä ei kuitenkaan myöhemmin toiminut vakinaisena kansakoulunopettajana.³²

Punaisen tarkastajan antamien tietojen mukaan näyttäisi siltä, että vain yksi vakinainen helsinkiläisopettaja olisi rikkonut lakkoa. Kuitenkin kolme virassa ollutta opettajaa joutui anomaan eroa kansalaissodan jälkeen. O.A. Heimo, Maria Joutsen ja Johan Suomela olivat sekaantuneet punaisten toimiin, vaikka heitä ei syytettykään valtiorikosoikeudessa.³³

O.A. Heimo erosi jouduttuaan syytetyksi virkatehtävien laiminlyönnistä, sopimattomasta käyttäytymisestä esimiestään tarkastaja Pesosta vastaan sekä suhteestaan punaiseen hallitukseen.³⁴ Todennäköinen sekaantuminen punaisten toimintaan ei ollut eron ainoa syy. Heimo joutui tekemään tiliä kuulustelua suorittaneelle apulaistarkastajalle erityisesti Venäjän vallan aikaisesta ilmiantotoiminnasta.

Heimo sai varoituksen suhtautumisestaan kapinallisiin, mikä varmasti vaikutti hänen eropäätökseensä. Lapualaisaikana Holman, joksi Heimo muutti nimensä, vastustajat nostivat kyseisen varoituksen esiin osoittaakseen tämän vasemmistolaisuuden. Holma joutuikin kolme kertaa kyydityksi lapualaisten toimesta ja hänen 1920–30-lukujen taitteen kouluuraansa varjostivat kurinpitomenettelyt sekä virastapidättämiset.³⁵

Kaikki tehtävissään jatkaneet kansakoulunopettajat eivät välttämättä hyväksyneet vallankumousta. Esimerkiksi Maria Joutsen oli toiminut punaisten alaisuudessa omien sanojensa mukaan oppilaidensa parhaaksi ja käsittämättä siinä olleen mitään rikollista. Tarkastaja Pesosen mielestä Joutsenen menettelyn syy ei ollut kapinallinen mieliala, vaan puuttuva arvostelukyky. Se ei kuitenkaan pelastanut Joutsenen uraa, vaan hänen oli anottava eroa. Eläke-etuutensa hän kuitenkin säilytti.³⁶

Opettajat Johan Suomela ja Väinö Hakala sekä Artturi Vesenterä joutuivat tarkastaja Pesosen tutkimusten kohteeksi työskenneltyään punaisten alaisuudessa toimineessa kuritus-huoneessa.³⁷ Pesonen kiinnitti huomiota Suomelan ja Hakalan

toimiin, koska näillä oli virat Helsingin kansakoulussa; Vesenterästä hän puolestaan kiinnostui, koska tämä toimi Helsingin kansakoulussa virkaatekevänä opettajana.³⁸ Suomela sai eron syyskuun puolivälistä 1918 alkaen eikä enää myöhemmin toiminut kansakoulunopettajana. Vaikka valtiorikosylioikeus kumosi valtiorikosoikeuden Vesenterälle langettaman tuomion, joutui hänkin jättämään työnsä. Väinö Hakala sen sijaan sai pitää virkansa, koska hän oli vain tilapäisesti avustanut kuritushuoneen ensimmäistä opettajaa.³⁹

Koevuosilla ollut opettaja Elin Karnakoski ja virkaatekevä opettaja Janatuinen erotettiin huhti-toukokuun vaihteessa. Elin Karnakoski toimi Kallion kansakoulussa eikä häntä ollut mainittu Janatuisen listalla. Tarkastajan mukaan Karnakoski oli osoittanut syyllisyytensä toimimalla punavallan aikana koulun johtajana ja opettajana.⁴⁰ Karnakoski joutui olemaan kuusi lukuvuotta syrjässä koulutyöstä. Saatuaan opettajan oikeudet takaisin vuonna 1923, hän siirtyi Saarijärvelle.⁴¹

Janatuinen oli selvä tapaus: kansakouluntarkastajan toimen lisäksi hän oli toiminut rikosasiain kuulustelijana miliisilaitoksessa. Valtiorikosoikeudessa kiinnitettiin erityisesti huomiota Janatuisen toimintaan Helsingissä punaisen kansakoulujohtokunnan sihteerinä. Janatuinen sai kuritushuonetuomion.⁴²

Sodanjälkiselvittelyt koskivat myös koeajalla työskennellyttä Jaakko Kemilää, joka oli virkavapaalla keväällä 1918. Tarkastaja Pesonen oli kuullut Kemilän sekaantuneen kapinaan Kuopiossa. Kuopiossa Kemilä oli kirjoittanut Savon Työmies ja Perjantai -lehtiin. Lisäksi Kemilä oli valittu marraskuun 1917 lakkojen aikana Kuopion lakkokomiteaan. Vaikka valtiorikosoikeus oli todennut Kemilän syyttömäksi, hänet pidätettiin syyskuussa 1918 virantoimituksesta ja tarkastaja järjesti tutkimuksen.⁴³

Tarkastaja Pesonen piti Kemilää sopimattomana kasvattajana Savon Työmiehessä ja Perjantaissa olleiden kirjoitusten perusteella. Hän sai kuitenkin lukuisan määrän Kemilää puo-

lustavia todistuksia. Niiden mukaan Kemilä oli isänmaallinen, ihanteellinen sosialisti, joka puolueväristään huolimatta ei voinut kannattaa kapinaa.

Pesonen oli kuitenkin järkkymätön näkemyksessään ja vaati Helsingin kansakoulujohtokuntaa erottamaan Kemilän. Johtokunta päätti toisin. Osaltaan sen päätökseen oli vaikuttanut 17 opettajan todistus Kemilän toiminnasta Kuopiossa keväällä 1918 sekä kuuden viipurilaisopettajan todistus. Johtokunta purki virastapidätyspäätöksensä marraskuun lopulla ja vapautti Kemilän kaikista syytöksistä. Kemilä jatkoi Helsingissä kansakoulunopettajana.

Kansakoulujen johtokunta erotti myös kouluissa työkalujen teroittajana toimineen Juho Kiven sopimattoman suhtautumisen takia kapinaliikkeeseen.⁴⁴ Sen sijaan Helsingin ulkopuolelta tulleet opettajat jätettiin näiden omien kansakoulujohtokuntien ja Kouluhallituksen toimenpiteiden varaan.⁴⁵

Kevään 1918 tapahtumien seurauksena kolme virassa ollutta sekä kaksi koeajalla työskennellyttä opettajaa joutui eroamaan. Lisäksi yksi virkaatekevä opettaja ja kaksi yksityiskoulun opettajaa joutui jättämään työnsä. Kaksi helsinkiläisopettajaa sen sijaan selvisi syytöksistä. Valtiorikosoikeudessa käsiteltiin kolmen helsinkiläisopettajan toimia.⁴⁶ Jaakko Kemilä ja Artturi Vesenterä saivat vapauttavan päätöksen. Johan Janatuinen tuomittiin kymmeneksi vuodeksi kuritushuoneeseen, mutta valtiorikosylioikeus lievensi tuomion kahteen vuoteen.

Lopuksi

Vaikka lukumääräisesti helsinkiläisopettajien sodan jälkeinen puhdistaminen ei ole merkittävä, on sitä tarkasteltava suhteessa aiempaan tietoon, jonka mukaan vain kolme helsinkiläisopettajaa otti osaa kapinaan. Helsingin tarkastelu

osoittaa kansalaissodan jälkiselvittelyjen koskettaneen useampia opettajia kuin aiemmin on esitetty. Punaisiin vähänkin myötämielisesti suhtautuneet ja punaisten kanssa yhteistyössä toimineet opettajat yritettiin putsata kouluista.

Jaakko Kemilän tapaus osoittaa, ettei opettajia saatu erotettua tekaistuilla tai mitättömillä syytteillä. Tosin Kemilän tapauksessa kyseessä oli oikeuksistaan tiukasti pitänyt ja ennen kansalaissotaa varsin laajalti hyvämaineisena tunnettu opettaja. Monet aremmat suostuivat vastaavanlaisessa painostus-tilanteessa anomaan eroa.

Vallankumoukseen tietoisesti ryhtyneet opettajat kokivat kovan kohtelun: jotkut surmattiin tai he joutuivat kuritushuoneeseen, osa pakeni Venäjälle. Yhteensä tällaisia kansakoulunopettajia oli noin kaksikymmentä.

Muiden kuin ns. päätekijöiden kansalaissodan aikaiset hairahdukset haluttiin hoitaa hiljaisuudessa. Niin Helsingissä kuin muuallakin maassa monet opettajat joutuivat anomaan eroa sen sijaan, että heidät olisi erotettu. Yleensä syytösten taustalla oli näin jälkikäteen tarkasteltuna opettajan suhteellisen lievä hairahdus. Opettajan kohdalla lievä poliittinen epäluottavuus kuitenkin teki hänet sopimattomaksi lasten kasvattajaksi.

VIITTEET

1. Ks. esim. Suomen Opettajain Liiton historia-teosta. Sen mukaan valkoinen terrori ”kuten ymmärrettävää on” ei juuri koskettanut opettajia. Kansakouluopettajisto selvisi vuoden 1918 tapahtumista henkisesti ja fyysisesti melko vähällä. Kansakoulunopettajat olivat lähes yksimielisesti valkoisten puolella eikä ammattikunnan sisällä tapahtunut mainittavaa hajaannusta. Rinne 1973, 97–99.

2. Surmansa saaneiden kansakoulunopettajien määrä on suuntaa antava. Jaakko Paavolaisen (1967, 215–216) mukaan kuusi kansakoulunopettajaa menetti henkensä valkoisten jälkipuhdistuksessa. Myös kansakouluntarkastajien kertomuksissa mainitaan kuusi kansakoulunopettajaa surmatun tai teloitettuna, mutta nimet eivät kuitenkaan kaikilta osin ole samoja. Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918, Kha, KA.

3. Kouluhallituksen tietoon tuli noin sata opettajaa, joita syytettiin ”osanotosta kapinaan” tai suhtautumisesta punaisiin. Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–18, pöytäkirjat 1918–1919, kirje- ja anomusdiarit 1918–1919, luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, Kha, KA.

4. Näin teki muun muassa Jämsän Jämsänkosken kansakoulun erotettu opettaja Kaarlo Isomäki. Isomäki sai Suomen opettajayhdistykseltä viisisataa markkaa oikeudenkäyntiavustusta. Lisäksi monet paikallisyhdistykset avustivat häntä. Isomäki ei kuitenkaan onnistunut saamaan virkaansa takaisin. Suomen opettajayhdistyksen keskushallituksen kokouspöytäkirjat 3.11.1918, 21.4.1919 ja 11.1.1920, Tha.

5. Vain Maarian Raunistulan opettaja Olga Ravila säilytti virkansa, sai korvauksia ja pystyi jatkamaan työtään suhteellisen joustavasti. Ks. Pura 1990, 140–146.

6. Suomen Virallinen Tilasto XXIII, Oikeustilasto 32. Tilastollinen tutkimus vuoden 1918 valtiorikollisista. Helsinki 1923, 35–36.

7. Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuden tuomio-
luettelot sekä valtiorikosoikeuden päätöstaltiot, KA.

8. Ks. Piilonen 1989, 291.

9. Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918, Kha, KA.

10. Koulun johtokunta saattoi tarkastajan kanssa erottaa muutta mutkitta koeajalla olleen tai sijaisopettajan. Virassa olevan opettajan erottaminen edellytti tutkimuskokouksen

järjestämistä. Virastaan erotetulla opettajalla oli mahdollisuus valittaa Kouluhallitukselle ja sen päätöksestä Korkeimpaan Hallinto-oikeuteen.

11. Kansanopetusosaston kiertokirjeet 12.6., 3.7., 31.7., 11.10., 18.10. ja 25.10.1918 sekä 7.1., 28.1. ja 13.8.1919, Kha, KA.

12. 84:stä mustaan kirjaan joutuneesta opettajasta 17 kohdalla mainitaan valtiollinen kiihotus, osanotto kapinaan tai valtiorikostuomio. Luettelo kansakoulunopettajien varoituksesta ja rangaistuksista 1902–1939, Kha, KA.

13. Esimerkkinä tästä on muun muassa helsinkiläinen opettaja Maria Joutsen, jonka kohtalosta tuonnempana.

14. ”Punaiset saivat, kaikesta houkutuksista ja pakotuskeinoistaan huolimatta, koettaa tulla toimeen ilman niitä voimia, jotka ennemmin olivat pitäneet yhteiskunnan toimintaa käynnissä ja jotka siihen kukin tehtävässään kykenivät”, todetaan lehden pääkirjoituksessa kansakoulunopettajista. Opettajain Lehti 5/1918.

15. Opettajisto ja ”vallankumous”, Opettajain Lehti 5/1918.

16. Opettajiston asemasta nykyhetkellä, Opettajain Lehti 6/1918.

17. Sortavalan piirin tarkastajan kertomus 22.10.1918, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918, Kha, KA; Samanlaisia kannanottoja löytyy myös Opettajain lehdestä. Ks. esim. ”Kansakoulunopettajat ja sosialistien suuret syötit”, Opettajain Lehti 13/1918.

18. Ks. Suomen opettajayhdistyksen keskushallituksen pöytäkirjat 26.5. ja 3.11.1918 sekä 26.1. ja 21.4.1919, Tha.

19. Vain Rauman seminaari teki heti selkoa Kouluhallitukselle oppilaidensa osanotosta kapinaan. Muun muassa Sortavalan seminaari ei kertonut erään oppilaansa toimineen punaisen hallinnon alaisina opettajina Helsingissä eikä Heinolan seminaari oppilaansa toiminnasta Yläneellä. Seminaa-

rin johtajien kirjeet Kouluhallitukselle 10/196 KD 1918, 29.4.1918 ja 42/200 KD 1918, 10.7.1918, Kha, KA; Vasta Jyväskylän seminaarin vuosikertomuksessa, joka julkaistiin vuoden 1918 lopulla, viitataan kahden seminaarin oppilaan toimineen punaisten puolella. Jyväskylän seminaarin kertomus vuodelta 1917–1918. Jyväskylä 1918.

20. Suomen Sosialidemokraatti kirjoitti asiasta näyttävästi. Suomen Sosialidemokraatti 26.1. ja 14.2.1927.

21. Piilonen 1982; Rinta-Tassi 1986.

22. Virkamiesyhdistysten Keskusliiton toimintaan olivat osallistuneet opettajista ainoastaan ruotsinkieliset kansakoulunopettajat. Lakkojulistus oli tarkoitettu kuitenkin kaikille virkamiehille riippumatta siitä, kuuluivatko he Virkamiesyhdistysten Keskusliittoon. Yksi julistuksen laatijoista oli Kouluylhallituksen ylitirehtööri Mikael Soininen. Ks. Piilonen 1982, 114–115; Talvitie 1977, 25–27.

23. Piilonen 1982, 197.

24. Ks. Piilonen 1982, 198–199.

25. Piilonen 1982, 198; Rinta-Tassi 1986, 201.

26. Piilonen 1982, 198.

27. Opettajiston asemasta nykyhetkellä, Opettajain Lehti 6/1918.

28. Ks. Lappalainen 1985, 32–33.

29. Tarkastaja Matti Pesosen vastaus Kouluhallituksen tiedusteluun kapinaliikkeen vaikutuksesta kouluelämään 5.6.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, kirjetoisteet, Hka; Listasta puuttuu kaksi nimeä, joita sen laatija ei muistanut.

30. Janatuinen mainitsi listalla ”kansakoulunopettajat” Matilda Hämäläisen, Selma Koskisen, Maria Lagerströmin, Sohvi Reijosen ja Rauha Vuorisen. Lisäksi mukana olivat herrat Voitto Kaiku ja Artturi Karnakoski sekä yksityisopettaja Dagmar Sundberg. Lukuunottamatta yksityiskoulussa toimi-

neita Rauha Vuorista ja Dagmar Sundbergia Janatuisten kansakoulunopettajat eivät olleet toimineet Helsingissä ennen kansalaissotaa eivätkä olleet päteviä kansakoulunopettajia. Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomukset 1917–19, Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Hka; Suomen kansakoulukalenterit 1918–1927.

31. Rauha Vuorinen toimi vuodesta 1910 Kaarlo Verkon yksityisessä alakoulussa Helsingissä. Huopalahdesta Vuorinen siirtyi Siuntion kautta Tuusulaan, jossa hän 20-luvulla toimi muun muassa opettajayhdistyksen puheenjohtajana. Rauha Vuorisen ansioluettelo, Kansakoulunopettajien ansioluettelot eläkehakemuksiin 1947, Kha, Oph.

32. Suomen kansakoulukalenterit 1918–1927.

33. Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 2 1917–18. Helsinki 1920; Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 3 1918–19. Helsinki 1921; Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 4 1919–21. Helsinki 1922.

34. Ks. Heimoa koskeva syyteprosessi Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 ("virkavirheet") ja Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1919, Hka; Heimo ei toiminut punaisen vallan alaisessa koululaitoksessa. Hänen katsottiin muulla tavoin toimineen punaisten eduksi. Helsingin apulaistarkastajan mukaan Heimon punaisten toimiin osallistumisesta kertoi tälle myönnetty kansanvaltuuskunnan matkapassi. Lisäksi Heimon vallankumoushenkisistä mielipiteistä oli erään opettajan todistus.

35. Luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, Kha, KA; Otto Almo Holman kortti, opettajakortisto, kansakoulunopettajat, Kha, Oph; Siltala 1985, 242, 300–302, 330, 346, 381, 391–392.

36. Tarkastaja Matti Pesosen kirje Helsingin kansakoulujohtokunnalle 23.4.1918 ja pöytäkirja Joutsenen tutkintotilaisuudesta 22.4.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 ("virkavirheet"), Hka; Tarkastaja

Pesosen kirje Koulutoimen ylihallitukselle 10.5.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjeistoiteet, Hka.

37. Tarkastaja Matti Pesosen kirje Helsingin Kuritushuoneen johtokunnalle 25.5.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjeistoiteet, Hka.

38. Luokkaluettelot 1915–1918 ja luettelot opettajaviransijaisuuksien hakijoista syksyllä 1917, Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Hka.

39. Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomukset 1917–19, Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Hka; Suomen kansakoulukalenterit 1918–1927; Suomelan, Vesenterän ja Hakalan suhtautumisesta punaisiin ks. Vankeinhoitokanslian vastaukset tarkastaja Pesosen tiedusteluihin, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjeistoiteet 1918, Hka; Vesenterä oli kuritushuoneen opettaja, mutta hän toimi lukuvoonna 1917–1918 myös sijaisena Helsingin kansakouluissa. Ks. Vesenterän ja Suomelan toiminnasta kuri-tushuoneella valtiorikosylioikeuden akti 25294, KA.

40. Tarkastaja Pesosen kirje Helsingin kansakoulujohtokunnalle 23.4.1918 ja pöytäkirja tutkintotilaisuudesta 22.4.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 ("virkavirheet"), Hka.

41. Elin Elisabeth Karnakosken kortti, opettajakortisto, kansakoulunopettajat, Kha, Oph.

42. Tarkastaja Matti Pesosen kirje Helsingin kansakoulujohtokunnalle 23.4.1918 ja pöytäkirja Janatuisen tutkintotilaisuudesta 22.4.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 ("virkavirheet"), Hka; Valtiorikosylioikeuden akti 336, KA.

43. Kemilään kohdistetut syytökset ja häntä puolustavat kirjeet sekä Helsingin kansakouluntarkastaja Matti Pesosen kannanotot ja kansakoulujohtokunnan päätökset ks. Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 ("virkavirheet"), Hka; Ks. myös tarkastaja Pesosen kirjeet raatimies

Eero Hämäläiselle, valtiorikosoikeudelle ja Kuopion suojeluskunnan esikunnalle, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjeistoiteet, Hka sekä kuopiolaisen kansakoulunopettaja Helmi Karjalaisen kirje tarkastaja Pesoselle, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet, Hka; Valtiorikosoikeuden akti 23/204, KA.

44. Tarkastaja Matti Pesosen kirje Herra Juho Kivelle 13.5. 1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjeistoiteet, Hka.

45. Useimmiten Helsingissä opettajina toimineet pakotettiin anomaan eroa elleivät he olleet menettäneet virkaansa valtiorikostuomiolla. Esimerkiksi kolmesta Helsingissä toimineesta nurmijärveläisopettajasta yksi menetti virkansa valtiorikosoikeuden päätöksellä ja kaksi erosi itse painostuksen jälkeen.

46. Ks. VRYO 336 (Janatuinen), VRO 23/204 (Kemilä), VRYO 25294 (Vesenterä), KA.

LÄHTEET

Arkistolähteet

- Kansallisarkisto (KA), Helsinki
- Kouluhallituksen arkisto V (Kha)
- Kiertokirjeet 1918–1919
- Kirje- ja anomusdiaarit 1918–1919
- Luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangastuksista 1902–1939
- Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918
- Pöytäkirjat 1918–1919
- Seminaarien vuosikertomukset 1916–1919
- Vapaussodan arkisto

Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuden tuomio-
luettelot

Valtiorikosoikeuden aktit

Valtiorikosoikeuden päätösmalliot

Valtiorikosylioikeuden aktit

Opetushallituksen arkisto (Oph), Helsinki

Kouluhallituksen arkisto

Opettajakortisto, kansakoulunopettajat

Kansakoulunopettajien ansioluettelot eläkehakemuksiin

Toimihenkilöarkisto (Tha), Helsinki

Suomen opettajayhdistyksen keskushallituksen pöytäkirjat
1918–1920

Helsingin kaupunginarkisto (Hka), Helsinki

Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen kans-
lia

Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomuk-
set 1917–1919

Luettelot opettajaviransijaisuuksien hakijoista syksyllä 1917

Luokkaluettelot 1915–1918

Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen tar-
kastaja

Kirjetoisteet 1918–1919

Saapuneet kirjeet 1918–1919

Painetut lähteet

Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 1917–1921

Suomen kansakoulukalenterit 1918–1927

Suomen Virallinen Tilasto XXIII

Kirjallisuus

Lappalainen, Antti, Helsingin Opettajayhdistyksen historia. Helsinki 1985.

Paavolainen, Jaakko, Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. Osa II, 'Valkoinen terrori'. Helsinki 1967.

Piilonen, Juhani, Vallankumous kunnallishallinnossa. Helsinki 1982.

Piilonen, Juhani, Laskut lankeavat. Teoksessa Lappalainen, Jussi T. ym. Yhden kortin varassa. Suomalainen vallankumous 1918. Helsinki 1989, 276–293.

Rinta-Tassi, Osmo, Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Helsinki 1986.

Rinne, Matti, Suomen Opettajain Liitto 1893–1973. Helsinki 1973.

Siltala, Juha, Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Keuruu 1985.

Talvitie, Sakari, Virkamiesliitto 1917–1977, osa I. 1977.

Julkaisemattomat opinnäytteet

Pura, Markku, Työväenlasten koulunkäynti Raunistulassa vuosina 1899–1989. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 1990.

Sanomalehdet

Opettajain Lehti 1918

Suomen Sosialidemokraatti 1927